

ПРИЧИНИ НЕЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ДЕРЖАВНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ

Розглянуто чинники, які негативно впливають на ефективність діяльності підприємств державної форми власності. Встановлено передумови поліпшення управління державним майном і критерії успіху в цій справі. Подано обґрунтовану позицію інших науковців – прихильників збільшення частки державної власності в стратегічних, життєзабезпечувальних, імпорто-замінювальних, науковомістких сферах і галузях. Наведено думки стосовно деяких причин неефективного функціонування державних підприємств.

Ключові слова: державне підприємство, ефективність діяльності, державний сектор економіки, негативні чинники функціонування, стратегія розвитку.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що залежно від форм власності, які передбачені законом, в Україні може діяти, зокрема державне підприємство (далі – ДП), що функціонує на основі державної власності. Наразі аналіз діяльності більшості ДП в Україні демонструє їх збитковість, а відповідно – необхідність реалізації економічних проєктів на інших – приватноправових засадах із використанням класичних форм суб'єктів підприємницьких відносин. Існування певної негативної тенденції у зниженні ефективності діяльності ДП спонукає до роздумів про необхідність з'ясування причин, які загрожують ефективному функціонуванню підприємств державної форми власності.

Стан дослідження. Різні теоретичні та практичні аспекти діяльності ДП розглянуті у роботах: С. Братуся, А. Венедиктова, О. Вінник, В. Щербини та ін. Безумовно, праці вказаних учених стали підґрунтям для сучасних досліджень проблем функціонування ДП і способів їх вирішення, відображених у роботах: А. Мельник, Т. Мотриченко, І. Тинської, М. Шестак, В. Щербини, Н. Петришиної та ін.

Метою статті є з'ясування чинників, які негативно впливають на ефективність діяльності підприємств державної форми власності та формування думок, які стосуються деяких причин неефективного функціонування ДП.

Виклад основних положень. Сучасне ДП є самостійним господарським суб'єктом, заснованим на державній формі власності, який

здійснює виробництво товарів, зокрема суспільних благ, надання послуг, виконує науково-дослідну та комерційну (некомерційну) діяльність із метою досягнення економічного та соціального ефекту в країні [1].

Однак відсутність окресленої стратегії та кінцевої мети в оптимізації меж державного сектора, чіткого визначення сфер застосування ДП і його масштабів зумовили ситуацію, коли національна економіка України має низку таких деформацій, серед яких: збереження високого рівня монополізації, наявність олігархічно-корумпованих структур, високий рівень відносної бідності (розрив між доходами найбідніших і найбагатших груп населення), високий рівень державного боргу, зтяжність економічної кризи на тлі недостатньо ефективного використання потенціалу ДП [2].

Загалом у розвинутих країнах ефективність управління державним майном визначається відповідно до обраного завдання. Максимальне зменшення масиву об'єктів державної власності є фундаментальною передумовою поліпшення управління нею. Критеріями успіху в цій справі є:

- підвищення вартості державного майна;
- сумарне збільшення капіталізації, яка відображає загальну оцінку вартість комерційних активів, належних державі;
- обсяг сплачених податків (збільшення податкових платежів розглядається як позитивний результат);
- розмір виплаченої заробітної плати. Наявність платоспроможного попиту є найліпшим стимулятором для ринкової економіки. Держава може активізувати попит не лише через прямі закупівлі, а й за допомогою збільшення зарплати на підконтрольних підприємствах;
- завдяки здійсненим інвестиціям. Цей показник оцінює перспективи розвитку ДП [3].

В. Щербина справедливо зазначає, що роль та особливості функціонування ДП у розвинутому ринковому середовищі зводяться до викладеного:

- виключний розвиток тих видів діяльності та напрямів економіки, які відіграють провідну роль у забезпеченні відповідного рівня національної безпеки країни (оборонна промисловість, залізничний транспорт, зв'язок тощо);
- заповнення тих ринкових ніш і напрямів задоволення соціальних потреб суспільства, в яких через низьку норму прибутку (або навіть повну неприбутковість) суб'єкти інших форм власності не бажають здійснювати підприємницьку діяльність, але ефективний суспільний розвиток не може бути забезпечений без відповідного задоволення цих соціальних потреб;

– забезпечення національних інтересів за стратегічними напрямками виробництва, форма захисту від експансії іноземного капіталу;

– вони є засобом впливу держави на негативні чинники розвитку економіки і подолання кризових умов цього розвитку завдяки можливостям більш жорсткого регулювання та координації господарських дій;

– вони є впливовим інструментом регулювання цін на внутрішньому ринку, м'якого державного втручання у становлення цінової рівноваги з метою захисту вразливих верств населення;

– забезпечення присутності держави в тих капіталомістких видах економічної діяльності, де приватний капітал через недостатній його обсяг не може забезпечити створення та застосування сучасних технологій [3].

Водночас результати діяльності ДП зумовили низку проблем, серед яких:

– реалізація схем тіншової приватизації державного майна під прикриттям державних (національних) акціонерних і холдингових компаній;

– передача державних пакетів акцій частини підприємств, включених до переліку об'єктів права державної власності, які не підлягають приватизації, до складу державних акціонерних і холдингових компаній;

– некваліфікованість членів правління ДП, які є державними службовцями;

– недостатній внутрішній контроль на підприємствах;

– відсутність типової корпоративної структури та цілей діяльності;

– громіздка бюрократична процедура затвердження фінансових планів ДП;

– штучне зменшення частки держави у переданих керівництвом низки акціонерних і холдингових компаній в управління державних пакетів акцій;

– порушення фінансової та податкової дисципліни;

– обмежена інформація про діяльність ДП і для суспільства, і для акціонерів;

– відсутність перевірки ДП зовнішніми аудиторами;

– не налагоджена належно позовна робота підприємств стосовно стягнення дебіторської заборгованості тощо [4, с. 77].

М. Шестак зазначає, що проблеми функціонування ДП набувають особливої теоретичної і методологічної ваги в структурі досліджень сучасної економічної науки, оскільки подальший розвиток

економічних відносин (насамперед, якщо йдеться про економіки перехідного типу, в яких ринкові механізми ще не є усталеними та часто не виконують тих функцій, які вони реалізують у розвинутих ринкових економіках світу) потребує відповідного наукового обґрунтування [5, с. 87].

Проведений аналіз фінансових відносин держави та ДП дав змогу І. Тинській зробити висновок про їх двосторонню неефективність. Так, рівень державного управління діяльністю ДП є незадовільним, про що свідчать обсяги їх чистого прибутку. ДП як платники обов'язкових податків і зборів виконують зобов'язання перед бюджетом не повною мірою, а тому держава стає функціонально неефективною та змушена сплачувати високі відсотки за борги минулих періодів.

З огляду на виявлені проблеми та необхідність стабілізації фінансової ситуації в країні, автор пропонує такі дії:

- сприяння поліпшенню ділової активності суб'єктів державного сектора економіки, що дасть змогу збільшити їх доходи та зменшити залежність від централізованого фінансування;

- формування цілісної ефективної системи з планування, виконання і контролю за нарахуванням та своєчасністю надходження частини чистого прибутку ДП і господарських товариств до державного бюджету;

- боротьба з нецільовим використанням бюджетних коштів, наданих ДП на виконання конкретних завдань;

- пошук оптимального співвідношення між джерелами формування необхідних ресурсів і напрямками їх використання;

- чітке встановлення пріоритетів фінансування ДП відповідно до напрямів державної політики;

- оптимізація фінансового забезпечення за допомогою здійснення постійного пошуку альтернативних джерел фінансування [6, с. 78].

Натомість варто зауважити й на інші причини, через які державна власність загалом та ДП зокрема мають низьку ефективність. Насамперед це пояснюється специфічною галузевою структурою, тобто державні об'єкти зосереджені головню в галузях, які є не вигідні для приватного капіталу. Іншою причиною є використання ДП як інструмента державного регулювання економіки, відтісняючи показник рентабельності на другий план. Однією із найголовніших причин низької ефективності ДП є неефективність процесу управління ними, хоча доволі важливим чинником є особливості зовнішнього ринкового економічного середовища [7].

Аналіз результатів ринкових перетворень в Україні свідчить, що ефективному використанню державної власності через інститути ДП перешкоджає низка проблем:

- немає науково обґрунтованих критеріїв оптимізації обсягу та структури державного сектора економіки;
- потреба в удосконаленні механізму державного регулювання і контролю на підприємствах із державною формою власності;
- немає стратегії розвитку підприємств державного сектора економіки;
- низький професійний рівень менеджменту підприємницької діяльності [8].

В. М. Мотриченко у своїх роботах зазначає, що у багатьох випадках неефективна діяльність пов'язана із невдалим реформуванням, управлінням нових власників. Саме тому основними проблемами, які необхідно вирішити для збереження, поліпшення управління та господарювання ДП, є: відсутність сучасної стратегії розвитку державного сектора, сучасної концепції управління об'єктами державної власності та законопроектів стосовно поліпшення управління ДП; розпорошеність і неузгодженість функцій органів управління ДП; використання неефективного управління в інтересах зацікавлених бізнес-груп для подальшого привласнення підприємств чи продажу; недостатнє фінансування та брак коштів на інноваційно-інвестиційний розвиток підприємств; недонадходження коштів від договорів оренди та дивідендів на державні корпоративні права; кримінальні рейдерські захоплення підприємств; непрозора та невідкрита система управління ДП [1, с. 10–11].

Для вирішення цих проблем автор пропонує вжити на рівні держави таких заходів: розробити та прийняти загальну стратегію розвитку державного сектора до 2020 р., зокрема із розробленням короткострокових концепцій, програм і планів розвитку, в яких необхідно відобразити вирішення таких проблем, як: фінансово-економічна та незалежна економічна діагностика, механізм залучення коштів, публічні щорічні звіти, вдосконалення менеджменту, захист державних інтересів (корпоративних прав), комплексна перевірка приватизованих об'єктів, повернення об'єктів у державну власність тощо; чітко розмежувати функції, повноваження та відповідальність стосовно отриманих результатів і наслідків; прийняти законопроекти щодо поліпшення управління держмайном, ДП та державними корпоративними правами, в яких необхідно відобразити: пільгові умови оподаткування збанкрутілих підприємств; їхній державний захист на стадії банкрутства; запобігання незаконному привласненню (зокрема рей-

дерським захопленням); захист прав дрібних акціонерів; недопущення продажу об'єктів тіншовим способом; відкриття можливостей для недержавних інвестицій (зокрема на умовах оренди, лізингу, концесії); захист державних корпоративних прав та державних пакетів акцій; збереження наявних та повернення приватизованих тіншовим способом об'єктів у державну власність; запровадження механізму золотої акції; законодавче врегулювання діяльності ДХК, НАК і врегулювання питань щодо управління державною та комунальною власністю; врегулювати й оптимізувати надходження коштів до бюджету від оренди держмайна, концесії, лізингу, виплати дивідендів, податкових платежів [1, с. 10–11].

Способами вирішення проблем функціонування вітчизняних ДП мають стати:

- визначення конкретної частки державного майна та посилення контролю за її використанням;

- вирішення питання доцільності функціонування непрацюючих підприємств шляхом проведення аналізу результатів роботи збиткових ДП і акціонерних товариств, у статутних фондах яких державна частка перевищує 50%, та встановлення причин їх збитковості; розробка та прийняття Державної програми приватизації, яка б містила прозорі й ефективні способи продажу об'єктів різних груп;

- введення системи мотивації менеджменту ДП за результати роботи;

- проведення на ДП перевірок кваліфікованими і неупередженими аудиторами;

- здійснення інвентаризації майна, що знаходиться у державних компаніях, та оцінка його ринкової вартості;

- визначення чітких й обґрунтованих критеріїв віднесення підприємств до таких, що не підлягають приватизації;

- вжиття заходів щодо подолання дебіторської заборгованості компаній та відшкодування збитків державі за неповерненими кредитами;

- розробка та законодавче закріплення показників ефективності ДП, що працюють у ринкових умовах, до яких, окрім суто фінансових показників, мають входити показники, які дають змогу оцінити міру досягнення поставлених суспільних цілей;

- розробка ДП власних сайтів, де повинна міститися інформація стосовно бізнес-цілей, стратегії розвитку та звіти щодо результатів їх досягнення (зокрема і нефінансових звітів); виклад інформації, яку вимагає законодавство (фінансові звіти, антикорупційна політика тощо) й інформації щодо основних нефінансових показників: права

людини; трудові відносини, зокрема і середній розмір заробітної плати, заборгованість з виплати заробітної плати; відносини із громадою тощо;

- впровадження на ДП стратегічного планування;
- розробка заходів з охорони довкілля та проведення ефективної екологічної політики підприємства, оскільки більшість ДП належать до галузей: електроенергетики, транспорту, хімічної промисловості, машинобудування тощо [4, с. 78–79].

Зауважимо, що деякі автори обґрунтовують у своїх дослідженнях, що державна власність не є причиною збитковості українських підприємств. Зазвичай неефективна діяльність пов'язана із невдалим реформуванням, управлінням нових власників. Частка підприємств державної форми власності є незначною, більшість із них є неприбутковими, крім тих, що не підлягають приватизації. Країнам, які здійснюють перехід до ринкової економіки, для забезпечення виконання основних функцій держави доцільно було б збільшити частку державної власності в стратегічних, життєзабезпечувальних, імпортозамінювальних, науковомістких сферах і галузях, оскільки їхнім основним призначенням, окрім надання товарів і послуг (зокрема суспільних та квазісуспільних), є досягнення економічного та соціального ефекту в країні. Зазначені ДП можуть поєднувати державний контроль і приватну ініціативу, протистояти стихійним силам ринку та діяти там, де приватний власник є неспроможний і неефективний [1].

Висновки. З огляду на наведене, зауважимо на деякі причини неефективного функціонування ДП.

По-перше, вбачається, що низька ефективність діяльності ДП безпосередньо пов'язана насамперед із відсутністю стратегії розвитку державного сектора економіки взагалі та відсутністю стратегії розвитку діяльності ДП зокрема.

По-друге, причиною, котра негативно впливає на ефективну діяльність ДП, є відсутність конкуренції, що сприяє виникненню корупції, яка нині є невід'ємним елементом у системі функціонування ДП.

По-третє, практика засвідчує, що сьогодні є дефіцит висококваліфікованих спеціалістів, які могли б ефективно керувати ДП, маючи відповідний досвід роботи. Із цього впливає така причина низької ефективності ДП, яка полягає у тому, що у керівників ДП немає чіткого розуміння того, на що спрямована їхня діяльність, тобто який результат керівник отримає в результаті діяльності ДП. Тому зазвичай у керівників ДП немає розуміння мети та цілей роботи, що негативно відображається на результаті роботи.

По-четверте, зазвичай у системі функціонування ДП відсутня мотивація або наявна неефективна система мотивації і керівництва, і звичайного персоналу, що негативно впливає на продуктивність праці, оскільки немає сталої системи стимулів підвищення ефективності праці.

Окрім того, у роботі підприємства важливе значення має оцінка ефективності та швидкість контролю виконуваних дій, однак, у роботі ДП, на жаль, немає ефективних інструментів для такої оцінки.

Отже, специфіка діяльності підприємств державної форми власності поєднана з особливостями управління, стимулюванням праці, особливостями конкуренції тощо, які формують низку чинників, що можуть негативно вплинути на ефективність діяльності ДП.

1. Мотриченко В. М. Державне підприємство в системі ринкових відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.01. К., 2010. 20 с.

2. Мельник А. Державне підприємство в умовах трансформації управління національною економікою. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2014. Вип. 2. С. 7–19.

3. Щербина В. І. Організація управління державними підприємствами: стан та перспективи. URL: [http://www.kdu.edu.ua/statti/2006-5-1\(40\)/135.pdf](http://www.kdu.edu.ua/statti/2006-5-1(40)/135.pdf).

4. Петришина Н. В. Державні підприємства України: проблеми функціонування та шляхи їх вирішення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2015. Вип. 30. С. 73–79.

5. Шестак М. Л. Проблеми функціонування державних підприємств у ринковій економіці: теоретичний аспект. *Наукові праці МАУП*. 2013. Вип. 2 (37). С. 87–91.

6. Тинська І. І. Державне підприємство у формуванні та використанні фінансових ресурсів України: економіко-аналітична діагностика. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. Т. 24. № 1. С. 71–78.

7. Управление государственной собственностью: учебник / под ред. В. И. Кошкина, В. М. Шупыро. М.: ИНФРА-М, 1997. 496 с.

8. Дидновская Л. М. Государственное регулирование экономики: учебное пособие. К.: Знание-Пресс, 2000. 209 с.

Makhinchuk V. M., Danchul O. S. Causes of inefficient functioning of state-owned enterprises

The analysis of the overwhelming majority of state enterprises in Ukraine demonstrates their permanent loss-making and, accordingly, the need for implementation of economic projects on other private legal principles, with the use

of classical forms of subjects of entrepreneurial relations. The article is aimed at the analysis of the factors that negatively influence the efficiency of state-owned enterprises and finding ways to effectively overcome these problems.

In their study, scientists V. Makhinchuk and O. Danchul among the reasons for the ineffective functioning of state enterprises call the lack of strategy for the development of the state sector of the economy in general, the lack of strategy for the development of state-owned enterprises, lack of competition, which contributes to the emergence of corruption, which stands today as an indispensable element in the system of operation of state-owned enterprises, the presence of a shortage of highly qualified specialists who could effectively manage a state enterprise, having the appropriate experience. From this follows the next reason for the low efficiency of state-owned enterprises, which consists in the fact that the heads of state-owned enterprises lack a clear understanding of what their activities are aimed at, namely what result the manager will receive as a result of the activity of state-owned enterprise. Therefore, in most cases, managers of state-owned enterprises lack understanding of the goals and objectives of the work, which negatively affects the outcome of the work. Lack of motivation for the entire staff of a state-owned enterprise (and not just the head) can also be considered among the causes that negatively affect labour productivity, as there is no sustainable system of incentives to improve the efficiency of labour. Thus, the specificity of the activity of enterprises of the state form of ownership is combined with the features of management, the stimulation of the work of the middle and lower level staff, the peculiarities of competition and others form a number of factors that can negatively affect the efficiency of state-owned enterprises.

Key words: state enterprise, performance, state sector of the economy, the negative factors of functioning, development strategy.

Стаття надійшла 20 лютого 2018 р.

УДК 341.645.2(4):347.92

Л. В. Мелех,
О. В. Візньак

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ЗДІЙСНЕННІ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Досліджено юридичну суть практики Європейського суду з прав людини, а також Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод як джерела права. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини у господарському судочинстві. Виявлено особливості та проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини господарськими судами у здійсненні судочинства зі справ, що належать до їх підвідомчості. Проаналізовано